

Libor Jan

Statuta Konráda Oty a problémy jejich historické a právněhistorické interpretace

The statutes of Konrad Ota and the Problems of Its Historical and Legal-historical Interpretation

In 1189, Duke of Bohemia Konrád Ota proclaimed statutes at a colloquium in Sadská, a meeting of the elites from Bohemia and Moravia. This was issued in writing in 1222 and 1229 by King Přemysl Otakar I and in 1237 by Oldřich of Spanheim, office holder (so-called údělník) at Břeclav, but only for the provinces in the southern part of Moravia. The statutes did not constitute an innovative legislative act, but only a certain regulation and improvement to the provincial law of custom, in particular in the procedural and criminal spheres. For aristocratic land holdings the first article was of the greatest importance, since under it properly held “hereditates” were to be held in perpetuity. The author argues against the idea that these “hereditates” could be anything other than free property.

Keywords: provincial law in Bohemia and Moravia, the sovereign statutes, the nature of “hereditates”, provincial court

O tzv. Statutech Konráda Oty (dále v textu častěji pouze Statuta) toho bylo napsáno mnoho, protože jde o právní památku nadmíru závažnou. Odborné práce se však ve svých postřezích i závěrech různí, jelikož text pramene byl sestaven bez schopnosti hierarchizovat v něm obsažené momenty (což je ostatně příznačné pro většinu středověkých právních pramenů), a je místy nesrozumitelný pro nevyspělou formulační podobu závislou zcela nepochybně na ústním projevu, který souvisel se zvykovou podobou zemského práva. V neposlední řadě se s památkou pojí také interpretační obtíže dané skutečností, že ustanovení byla formulována v rámci tehdejšího právního vědomí, které je našemu vnímání práva vzdálené a cizí. Různorodá látka Statut navíc v průběhu 19., 20. a počátku 21. století podléhala hodnocení, jež na jedné straně záviselo na stavu poznání starého zemského práva a jeho vývoje, na straně druhé na výkladových rámcích vývoje středověké české a moravské společnosti, jež nebyly v některých obdobích prosty ideologických manipulací či paradigmatických dezinterpretací.

Charakteristika Františka Grause by se dnes možná mohla zdát až úsměvnou, kdyby nebyla v době svého vzniku a následujících létech brána naprosto vážně: „*Statuta Konráda Oty mají i formálně již zcela jasný feudální ráz. Hned prvním nařízením se zaručuje feudálům nerušená držba půdy, kterou*

vlastní. Pak se opakuje nařízení, které feudálům zaručuje ‚monopol‘ na soudnictví, neboť se určuje, že při každém soudním výroku musí být feudálové přítomni. Z celkového počtu 40 nařízení, jak jsou obsažena ve třech versích těchto ‚Statut‘, týká se valná část procedurálních otázek při vyšetřování a souzení. Z hlavních ustanovení je jasně patrná i hlavní funkce těchto ‚Statut‘: ochrana majetku feudálů.“¹ Ideologický zápach nevyčpěl ani po více než šedesáti letech.

Ovšem ani hodnocení a charakteristiky Statut v pracích z posledních dvaceti let, kdy již snad není nutné brát ohledy na ideologické mantinely, nejsou jednoznačné a namnoze spíše vycházejí ze starší literatury, než aby přinášely nové pohledy či výklady. Tak Josef Žemlička o Statutech říká: *„Jelikož se dochovaly v mladších potvrzeních pro obvody jižní Moravy (1222, 1229, 1237), není jasné, zda všechny články vznikly v jednom období, zda platily jen pro Moravu či měly celostátní působnost. Z téměř čtyřiceti článků se většina hlásí k procesnímu, zvláště trestnímu řízení. Obsahem proniká snaha potlačit svévolné zásahy do justice a zabránit přehmatům úředníků. Namísto kolektivního ručení za trestný čin se prosazuje odpovědnost jednotlivce. Třebaže Statuta ukládají hlavně peněžité tresty, připouštějí i archaické způsoby (kamenování). Vedle přísahy se nadále udržely boží soudy, kdy měla o vině rozhodovat zkouška vodou nebo žhavým železem. Některá ustanovení napomáhají vzniku ‚pozemkové‘ šlechty a její vládě nad půdou a lidmi.“² Týž autor se vyjádřil i následovně: *„[...] kromě snahy odstranit násilné zásahy do soudnictví, klást překážky libovůli úředníků a vymezit krajní výši udělovaných pokut garantovala Statuta hned v úvodu – za jistých podmínek – i nenarušitelnost soukromé šlechtické držby [...]. Takové opatření nezasahovalo ani tak samotnou knížecí moc, jak se obvykle tvrdí, ale především nižší a střední stupně hradských úředníků, stále závislých na exploatování ubývajících hradských příjmů.“³**

Stručně hodnotí Statuta Konráda Oty Marie Bláhová: *„V tomto prvním český psaném zákoníku Konrád Ota uznal práva, kterých dosáhla šlechta v předchozím období, především jí potvrdil dědičnou držbu pozemkového majetku, který si během 12. století přivlastnila. Současně Statuta Konráda Oty obsahují ustanovení, která měla posílit panovnickou moc v oblasti soudní a správní.“⁴*

A následně ve stejné řadě o nich obsáhleji pojednává Vratislav Vaníček; z jeho textu uveďme nejpodstatnější pasáže: *„Obecným cílem listiny je zlepšení stavu spravedlnosti. Lze to zachytit v postavení poddaných, charakteru*

1 Graus, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.* Praha 1953, s. 84. Podle Petra Horka: *K statutům Konráda Oty*. Sborník Matice moravské 80, 1961, s. 267–280, zde na s. 269, byly Grausův „přístup k problému a jeho hodnocení zásadně jiné“, než u starší literatury, již autor předtím citoval.

2 Žemlička, Josef: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 1997, s. 324.

3 Žemlička, Josef: *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*. Praha 2002, s. 208.

4 Bláhová, Marie – Frolík, Jan – Profantová, Naďa: *Velké dějiny zemí Koruny české I. Do roku 1197*. Praha – Litomyšl 1999, s. 662.

soudního procesu a výsadního zajištění pozic šlechty. Jak bylo konstatováno, panovník sice spravedlnost proklamuje, ale fakticky jen v oblasti svého právního vlivu. První bod statut se poněkud odlišuje od celého zákoníku a praví, že všechna hereditates (dědiny, pozemkové majetky), která urození muži drželi spravedlivě a v pokoji za knížete Konráda Oty, mají pokojně držet i nadále. [...] V zjednodušujících soudech bývají Statuta redukována právě na tento jediný nestandardní, politicky motivovaný bod. Ustanovení však nezavádělo existenci dědičného pozemkového vlastnictví, jak se často uvádí, ani nevyhlašuje dědičnost lén. Můžeme jen říci, že se týká povšechným způsobem jak zamezení revindikačních pokusů zeměpanské moci, tak rivalizujících nároků jednotlivých osob a rodů.⁵

Každý z uvedených tří autorů zvolil poněkud odlišné akcenty, shodují se však v tom, že Statuta se snaží zlepšit celkový stav spravedlnosti a soudního procesu v zemi a že zároveň pojišťují šlechtickou soukromou držbu neboli pozemkové vlastnictví. Posledně uvedený moment sehraje v dalším výkladu ještě důležitou roli.

Otázka dochování

Roku 1189, tedy v prvním roce své vlády na českém knížecím stolci, jak výslovně v dataci zmínil, vydal Konrád Ota listinu, kterou oznámil, že šlechtic Hroznata Kadeřavý obdaroval řád johanitů a uvedl také další ujednání mezi uvedeným urozeným mužem a zmíněným řádem; svědky pořízení pak byli církevní hodnostáři, knížecí úředníci a další šlechtici uvedení jménem, stejně jako „mnozí opatové, duchovní, mniši, rytíři jak z Moravy, tak z Čech, kteří se sešli v Sadské, aby vyslechli statuta vévody Konráda“.⁶ Z uvedeného plyne, že se hned na počátku vlády Konráda Oty sešli církevní i světské představitelé z obou zemí, jimž kníže vládl, tedy z Moravy a z Čech, a vyslechli knížecí statuta, ustanovení, jež tam byla vyhlášena. Není však naprosto jasné, o jaká statuta zde šlo a čeho se týkala, stejně jako není zřejmý rozsah jejich platnosti. Dalo by se usuzovat, že šlo o statuta, jež měla platit v obou zemích. Uvedení Moravy na prvním místě může být dáno náhodou, spíše však moravským původem knížecího notáře, skladatele listiny, který však není blíže znám,⁷ a jeho delším působením po boku knížete jakožto moravského úředníka.

5 V a n í ě k , Vratislav: *Velké dějiny země Koruny české II. 1197–1250*. Praha – Litomyšl 2000, s. 160–161.

6 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*. Ed. G. Friedrich. Pragae 1904–1907 (= CDB I), č. 323, s. 297: „[...] multi abbates, klerici, monachi, milites tam de Moravia, quam de Bohemia, qui convenerant in Sazka ad audienda statuta ducis Ottonis.“

7 Diplomatické zhodnocení přinesl H o r á k , P.: *K statutům Konráda Oty*, s. 274–275.

Z let 1222, 1229 a 1237 se pak zachovala znění tři písemností, které skutečně obsahují řadu článků, jež je možné skutečně označit za statuta. Zároveň se v jejich úvodu hovoří o právech, jež byla ustanovena knížetem Konrádem, případně jeho nástupci. Tato statuta byla většinou autorů ztožněna se statuty, jež měla být vyhlášena v roce 1189 v Sadské. Vydavatelem prvních dvou písemností byl král Přemysl Otakar I., třetí písemnost vydal jeho vnuk Oldřich ze Spanheimu, v té době ustanovený správcem břeclavské provincie.

Otázku dochování těchto statut sledoval v dodnes inspirativním příspěvku Petr Horák, který také podal stručný, leč výstižný přehled starších názorů na jejich celkový charakter.⁸ Text s datací 1222 se dochoval pouze v opisu v tzv. matrice louckého kláštera ze 14. století, která byla až do moderních dob uchovávána v knihovně farního kostela sv. Mikuláše ve Znojmě.⁹ Jde však o jisté svědectví, že se originál listiny vydané ve Znojmě a určené šlechtě znojenské a s ní svázané bitovské provincie (*omnibus generaliter Znoymensis provincie militibus [...] Interea provincia Betowiensis in eodem statu permaneat, in quo Znoymensis*) v klášterním archivu skutečně nacházel, neboť do matriky byly přepisovány listiny právě z archivu tohoto premonstrátského kláštera.

Text s datací 17. března 1229 vydaný v Brně a určený šlechtě brněnské provincie (*suppanis et omnibus nobilibus atque vulgo provincie Brennensis*) se dochoval v originálu původně v registratuře moravského zemského gubernia,¹⁰ již Gustav Friedrich a po něm i Petr Horák se domnívali, že byl původně uložen v archivu velehradských cisterciáků, neboť jeho opis se nachází v knize privilegií tohoto kláštera (tzv. velehradský kodex) z 15. století, přesněji řečeno v části z let 1414–1420. Jako titul byla totiž do této knihy přepsána dorsální poznámka z listiny psaná rukou 13. století: *Privilegium provincie Brunensis Othakar regis*.¹¹ Ve srovnání s textem z roku 1222 jsou provedeny některé změny: slovo *kmetones* ve druhém článku o pūhonu prováděném komorníkem je nahrazeno slovy *probos viros*, za článek o oloupení tzv. výbojem je zařazeno šest nových článků, a sice o neplacení mýta, ukradeném či zraněném koni, placení tzv. pomocného,

8 Viz pozn. 1.

9 Moravský zemský archiv (= MZA) v Brně, G 12 Cerroniho sbírka, II, č. 253, i. č. 377 pod názvem *Matrica et documenta monasterii Lucensis (Bruck) prope Znoymam, de anno 1190 usque ad 1606*, f. xx. Edice v *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II*. Ed. G. Friedrich. Pragae 1912 (= CDB II), č. 234, s. 222–225; *Codex juris Bohemici I. Aetatem Přemyslidarum continens*. Ed. H. Jireček. Pragae 1867 (= CIB I), č. 29, s. 54–57.

10 Tak uvádí H. Jireček v CIB I, s. 54. Dnes se tento originál (bez pečeti, která je ztracena) nachází v MZA v Brně, G 1 Bočkova sbírka, č. 176. Edice v CDB II, č. 325, s. 329–332; CIB I, č. 33, s. 62–65.

11 MZA v Brně, E 7 Cisterciáci Velehrad, G 191, f. 22v–23v (folia 24 a 25 chybějí, text není dochován v kompletním znění, končí slovy „[...] in antiquo theloneo solvat. Item ad iudicium“. Titul ve velehradském kodexu (tamtéž, f. 22v) má podobu: *Privilegium provincie Brunensis Ottakari regis*.

veřejném pokřiku, zadržování sporného majetku a odmítnutí kolektivní viny vsi, u níž skončily stopy kradených věcí.

Konečně text s datem 14. července 1237 vydaný v Bzenci (*Bizinze*) pro šlechtu břevlaské provincie (*suppanis, militibus totique vulgo Brezlauiensis provincie ex utraque parte Moravie constitutis*) se původně dochoval jako originál v archivu velehradského kláštera a také v opisu ve zmíněné knize privilegií tohoto ústavu.¹² I zde byla dorsální poznámka psaná ve 13. století: *Jura provincie Brezlauiensis sumpta ex iuribus provincie Brunnensis*, použita jako nadpis opisu, a také podle signatury z 18. století do tohoto archivu listina patřila.¹³ Na rozdíl od předchozích dvou verzí je listina opatřena rozsáhlejší, odlišnou arengou a dále obsírnější narací, ve které je vylíčeno, jak strýc vydavatele český král Václav I. udělil Oldřichovi břevlaskou provincii do správy, aby byl zlepšen její stav, a také na základě jeho prosby a žádostí šlechticů přikázal, aby se řídila právy brněnské provincie. Aby pak nevznikly jakékoli pochybnosti, vydává Oldřich uvedená práva udělená a potvrzená brněnské provincii od vládců českého království, totiž vévody Konráda a dále králů Přemysla Otakara I a Václava I., také v písemné formě. A objevuje se zde jeden nový článek; za větu, že pomahači zlodějů budou trestáni stejným trestem, byl vložen text o tzv. slubním soudu, tedy neúředním rozhodčím soudu o kozy a ovce, nikoli větší dobytčata, jehož rozhodnutí vesničané slibovali přijmout.

Zájem vzbuzoval samozřejmě důvod, proč se text statut dochoval v archivech dvou významných klášterů, mimochodem zeměpanského založení, a to v obou případech na přelomu 12. a 13. století. P. Horák odmítl starší názory o veřejné funkci klášterů jako místech přechovávání panovnických listin a důvod, proč si je řeholní instituce opatřily, hledal v posledním článku, kde se říká, že z platnosti uvedených ustanovení mají být vyňati řeholníci, nadaní panovnickými výsadami, a také se uvádí, že se Statuta netýkají práv duchovních a kostelního jmění, neboť to se řídí kanonickým právem. Svoji argumentaci podložil i dalšími články, i ty se totiž týkaly souzení prostého lidu usazeného v té době na veškerých statcích, tedy rovněž na statcích církevních institucí.¹⁴ V uvedeném období se teprve začínal rozvíjet institut imunit, které jsou však klášterům udělovány postupně a kompletní jurisdikci, včetně hrdelní, mohly vykonávat často až od konce 13. století či dokonce první půle století následujícího. Obecná akceptovatelnost a vymahatelnost

12 MZA v Brně, E 7, sg. P 12. Edice v *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1*. Ed. G. Friedrich. Pragae 1942 (CDB III/1), č. 164, s. 202–205; CIB I, č. 36, s. 68–72. Podle G. Friedricha (CDB III/1, s. 202) se originál v době vydání kodexu nacházel v brněnském městském archivu, dle poznámky v inventáři E 7 byla listina z brněnského městského archivu předána do fondu cisterciáckého kláštera na Velehradě E 7 v MZA v Brně 24. června 1942.

13 MZA v Brně, E 7, sg. G 191, f. 48r–49v (správně by však mělo být 58r–59v, číslování bylo již ve středověku spleteno). Titul ve velehradském kodexu zní: *Jura provincie Brezlauiensis sumpta ex iuribus provincie Brunensis*.

14 H o r á k, P.: *K statutům Konráda Oty*, s. 272–273.

imunita byla značně iluzorní a panovníci vždy a znovu již jednou udělené imunity v novějších privilegiiích opakovali a zdůrazňovali je.¹⁵ Vaněčkův názor, že se ve statutech odráží napětí „mezi jurisdikcí knížecí (královskou) a jurisdikcemi pozemkově-vrchnostenskými“¹⁶, je nutné odmítnout, protože vrchnostenské soudnictví bylo zkraje 13. století teprve na počátku cesty, kterou mělo ujit v dalších staletích, podobně jako není možné souhlasit s názorem uvedeného autora, že výkon vyššího soudnictví na panstvích výše postavených šlechticů (Vaněček užívá pro uvedenou dobu jistě nepatřičný termín „panstvo“ – pozn. aut.) byl neoddělitelně a navíc od samého počátku spojen s výkonem pozemkové vrchnosti, na rozdíl od nižší šlechty, vladyků, kde měl hrdelní regál uchvátit panovník.¹⁷ Vrchnosti by navíc musely soudit podle zemského práva, o čemž není ve Statutech ani slova. Když se posléze vrchnostenské soudnictví rozvinulo, opustilo v podstatě zemské právo a začalo se řídit právy městskými, které menší lokality, obvykle centrální sídliště příslušných panství, čerpají od významnějších měst zeměpanského založení.¹⁸ Lze potom skutečně uzavřít: uvedené kláštery si opatřily písemnou formu statut proto, že se jejich články dotýkaly v mnoha ohledech jejich vlastních poddaných a jejich vlastních majetkových zájmů. V případě louckého kláštera šlo o Znojemsko a Bítovsko, kde se nacházela většina jeho statků, v případě kláštera velehradského o majetky v brněnské a fakticky nově utvořené břeclavské provincii.¹⁹

Otázka rozsahu platnosti

Nikdo, kdo se s obsahem Statut podrobněji seznámí, nemůže být na pochybách, že se zde pohybujeme v prostoru zemského práva.²⁰ Tomu odpovídá i terminologie využívající v poměrně značné míře bohemismy ve většině případů známé i z jiných, pozdějších pramenů zemského práva. Jsou to termíny nárok (*narok*), sok (*zok*), svod (*zuod*), pówod (*powod*),

15 K imunitám nejnověji podrobně J a n i š , Dalibor: *Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku*. Brno 2013, s. 156–172.

16 V a n ě ě k , Václav: *Glossy k t. zv. Statutům Konrádovým*. Sborník věd právních a státních 41, 1941, s. 118–119.

17 V a n ě ě k , Václav: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.). II. Pozemková vrchnost – Imunita hospodářská*. Praha 1937 (= Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze 22), s. 40.

18 K tomu srov. J a n , Libor: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 55–65.

19 Pro přehled statků kláštera na Velehradě je stále platná práce Rudolfa H u r t a : *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. 1205–1650*. Olomouc 1934, k níž je také připojena podrobná mapka statků s názvem Statky kláštera velehradského na Moravě. Dlužno říci, že jistý majetek měl Velehrad i u Znojma a poměrně rozsáhlý pak na Opavsku. K ustavení břeclavské provincie srov. J a n , L.: *Vznik zemského soudu*, s. 27–29.

20 Srov. J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 179–180.

slubní súd (*zľubni zud*), výboj (*wiboy*), hrdost (*hirdozt*), vřez (*wrez*), póhončie (*pohonce*), pomocné (*pomocne*), nestojte/nastojte (*nestoite*), kyj (*kiy*).²¹ Je nepochybné, že šlo o termíny s natolik specifickým a obecně známým významem, že nebylo shledáno vhodným, nutným či dokonce možným je překládat do latiny. Statuta vycházejí zcela bez pochyb z obyčejové praxe, se kterou byla obeznámena poměrně široká skupina osob, které na soudech zasedaly a před soud v konkrétních případech jako jedna ze stran předstupovaly. Nejde zde o souhrn všech pravidel tehdejšího zemského soudnictví, nýbrž pouze o ta, u nichž bylo třeba zdůraznit jejich řádný průběh a případně je jistým způsobem upravit. V tomto ohledu mají Statuta jistý reformní náboj, jež jim přisoudil V. Vaněček,²² nikoli však v tom smyslu, že by zaváděla zcela nová, dříve nepoužívaná pravidla, nýbrž jen jako regulativ stávajících norem. Otázkou samozřejmě zůstává, nakolik takové regulace vstoupily v život. Potvrzení Přemyslem Otakarem I. však ukazují, že reformní a regulační obsah Statut, často namířený proti přehmatům zeměpanských úředníků, byl považován i ve třetím a čtvrtém decenniu 13. století za užitečný.

D. Janiš, který se nedávno okolnostmi vzniku a samotným charakterem Statut zevrubně zabýval, poukázal na ošidnost mechanického přenášení skutečností známých z pozdějších pramenů zemského práva do doby Statut, na druhé straně však zdůraznil, že tyto prameny prokazují určitou kontinuitu základních pravidel vztahujících se k činnosti zemského soudu a výstižně uzavřel: „*Lze tedy předpokládat (a řada článků Statut to ostatně potvrzuje), že řízení před zemským soudem ve 13. století probíhalo v obecných rysech tak, jak jej popisují právní knihy 14., případně 15. století.*“²³

Často zkratkovitým formulacím mnohých článků Statut lze porozumět jen s důkladnější znalostí zemského práva. Podle jednoho článku „bude-li někdo pohnán a na soudě obdrží své právo, ať neplatí ani vřez ani póhončie, nýbrž jen dva denáry, což se lidově nazývá pomocné“ (čl. 24).²⁴ O čem

21 Řada uvedených termínů se ozývá také v Knize rožmberské, která sice vznikla až v první polovině 14. století, čerpala však často ze starších podkladů, v některých případech již z doby krátce po polovině 13. století. Tato právní pomůcka pojednává především o procesních záležitostech v případě soukromých žalob a půhonů před zemským soud. Jde např. o termíny *nárok, pŕovod, svod, výboj, hlava*; hovoří se zde také o příslušných ordálech vodou, železem či soubojem s meči nebo kyji. Viz *Knihá Rožmberská. Kritické vydání opatřené poznámkami a glosárem*. Ed. V. Brandl. Praha 1872, s. 50–51, 70, 82, 86, 95, 97. Vrstvy Statut Konráda Oty a Knihy rožmberské jsou tak od sebe vzdáleny jen několik desetiletí. Ke vzniku a dataci uvedené knihy Š t a c h o v á , Naďa: *K otázce geneze textu Rožmberské knihy*. In: Právní kultura středověku. Edd. M. Nodl a P. Węcowski. Praha 2016 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 17), s. 127–145.

22 V a n ě č e k , V.: *Glosy*, s. 107–108; k tomu srov. J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 153–154.

23 J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 179–180.

24 Čísln člámků jsou uváděna podle V a n ě č e k , V.: *Glosy, či t ý ž : Prameny k dějinám státu a práva v Československu I. Do husitského revolučního hnutí*. Praha 1967, s. 39–48.

je zde vlastně řeč? Žalující (stč. *póvod*, lat. *actor*)²⁵ oznamoval svoji žalobu soudním úředníkům, totiž písaři k zápisu, komorníkovi proto, aby vyslal nižší komorníky, tzv. půhončí, nebo úřední posly, kteří měli žalovaného pohnat v jeho příbytku k soudu. Pohnaný (lat. *citatus*) pak předstoupil před soud, a pokud tam bylo nalezeno „jeho právo“, tedy pokud byl žaloby zproštěn, nemusel platit ani taxu za půhon vykonávajícímu nižšímu úředníkovi, taktéž nazývanou „půhončí“, ani tzv. vřez, tedy taxu za to, že úkon vykonávající úředník vyřízl třísku z veřejí domu pohnaného a tu pro svědectví uschoval. Zaplatil jen dva denáry tzv. pomocného, symbolickou částku, již platil např. i ten, kdo byl pohnán, v případě, že žalobce (*póhon*) nakonec nepředstoupil před soud a svou žalobu nepřednesl.²⁶ Článek tak vlastně zamezoval úředníkům obtěžovat osoby, které byly shledány nevinnými, či řízení nebylo vůbec před soudem zahájeno, zbytečnými platbami.

Jednotlivé články zpravidla souvislosti příliš neobjasňují, protože pro současníky byly zcela běžné a srozumitelné, nám pak činí někdy menší jindy větší obtíže. „*Na obecné volání (clamor communis), které se lidově nazývá Nestojte, není nikdo povinen běžet, leč by tak chtěl učinit z vlastní vůle*“ (čl. 25). Šlo pravděpodobně o někdy vymáhanou povinnost stíhat svépomocně pachatele zločinu na základě obecného pokřiku; Statuta tuto povinnost ruší a mají ji za dobrovolnou, což mělo nejspíše zabránit davové hysterii, jejíž obětí se mohl stát i nevinný; stíhání provinilce totiž náleželo do kompetence pověřených úředních osob.²⁷

Hned ve druhém článku se říká, že žádný (nižší) komorník nemá nikoho pohánět bez spolehlivého svědectví těch, jichž se to týká, a nadto má s sebou vzít pověřence kastelánova a také soudcova a dále dva řádné muže (v nejstarší verzi kmety) z okolních vsí, neboť „jestliže komorník kráčí sám druhý nebo třetí bez poslu beneficiářů, je-li zabít, nikdo z toho neodpovídá“ (čl. 2). Podle Vaněčka šlo o článek vyvolaný napětím mezi jurisdikcemi knížecí a pozemkověvrchnostenskou. Pokud by nebylo dodrženo nařízení o doprovodu zřízenci kastelánovými a soudcovými a selskými svědky z okolí, mohl být podle něj komorník provádějící půhon zabít.²⁸ To je ovšem velmi pochybné vysvětlení. Kdo by měl právo komorníka zabít? Snad představitel pozemkové vrchnosti, která měla ale mít podle téhož autora na svých statcích jurisdikční práva? Co by tam potom zeměpanský úředník vůbec dělal? Pravdu má nepochybně D. Janiš, který uvádí, že

25 Srov. Brandl, V.: *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historie fontes*. Brünn 1876, s. 262.

26 Srov. Vaněček, V.: *Glossy*, s. 147; Brandl, V.: *Glossarium*, s. 248, s. 369–370, kde však mylný výklad termínu vřez. Stejně vlastně v kapitole o ústanném *Knihy tovačovské*, viz *Knihy Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávňých a řízení práva zemského v Mar. Mor.* Ed. V. Brandl. Brno 1868, s. 52, kap. 81 („Ústanné“).

27 Srov. Vaněček, V.: *Glossy*, s. 147–149; Brandl, V.: *Glossarium*, s. 173.

28 Vaněček, V.: *Glossy*, s. 118–119.

úkolem poslů obou beneficiářů a dvou důvěryhodných mužů bylo podat svědectví o provedení púhonu. Pokud jej komorník provedl sám či jen s jedním nebo dvěma místními průvodci a byl náhodou zabit, nebyl púhon považován za řádně doručený a pohnaný mu nemusel odpovídat.²⁹ Nepřesná, řeklo by se hovorová latinská formulace tak může znamenat vcelku jednoduchou příčinu interpretačního ztroskotání. Zároveň jde o příklad, kdy vlastní představa autora ovlivnila jeho schopnost příslušný článek interpretovat v souladu s logickým uvažováním.

Obsahem jednotlivých článků Statut je z pravidla procesní právo týkající se púhonů a regulace starších soudně-vyšetřovacích postupů jako byly svod či nárok (nařčení), momenty trestního soudnictví a určení výše pokut v některých případech, konfiskace jmění popravených, některé další majetkové přečiny. Ozývá se zde běžné užití ordálů jako je soud vody (*judicium aquae*) či souboj kyjem (*duellum, quod in vulgari dicitur kiy*).³⁰ Specifický význam má první článek, který je věnován držbě dědin (*hereditates*), a dále článek o jejich děděni dcerami a dalšími příbuznými; bude o nich pojednáno níže. Tři články se týkají zasedání soudu a jeho obsazení; jde vlastně o dva druhy soudu, přičemž jejich identifikace hraje velmi důležitou roli pro pochopení platnosti Statut.

Předně jde o soud, kde podle Statut soudí soudce v přítomnosti kastelána nebo dalších šlechticů (*aut aliquibus nobilibus*); byť to není řečeno přímo, jde nepochybně o přisedící takového soudu, jinak by jejich přítomnost vcelku neměla smysl. Ve druhém případě jde o soud vilikův, který má soudit společně *cum militibus* a nemá vycházet pro rady mimo soud, nepochybně proto, aby nemohl být ovlivněn. Pokud jsou všichni shromážděni k soudu a vilik nechce (či spíše nemůže?) přijít, má místo něj soudit soudce *cum militibus*. Překládat termín *militēs* jednoduše jako bojovníci, vojáci či členové hradské družiny je velmi ošidné, neboť již sám takový překlad implikuje předpoklad, že šlo o soud méně významný ve srovnání s tím, kde mají být *nobiles*, tedy urození či šlechtici. Jenže u všech tří vydání Statut není vše tak, jak by se dalo usuzovat na základě významových rovin známých z pozdějšího období. Adresáty vydání z roku 1222 jsou pouze *militēs* znojenské provincie, adresáty vydání z roku 1229 *suppani et omnes nobiles* brněnské provincie a konečně adresáty vydání z roku 1237 pro Břeclavsko jsou *suppani milites totique*. V článku o zabití na cestě a přihlavních penězích (či spíše drahých kovech) je zabitý označen jako *homo militis sive judicis sive villici*. Termín *miles* je zde na prvním místě před výrazy označujícími poměrně vysoké úředníky, což by bylo stěžejí možné, kdyby šlo jen o nějakou nízko postavenou osobu. Jisté je,

29 Janiš, D.: *Zemské soudnictví*, s. 121.

30 K ordálům nejnověji obsažně Ladislav M í č a : *Ordály, pouhé iracionální důkazní prostředky? Úloha božích soudů ve středověké společnosti doby předhusitské*. Disertační práce na UP v Olomouci. Olomouc 2017, kde rozsáhlá literatura k tématu.

že za vysoce postavené jsou považováni *suppani*, aniž lze přesněji stanovit genezi a proměny tohoto označení.³¹ Po nich však jsou uváděni *nobiles* nebo *militēs*, v případě Znojemska pak *militēs* označují celou světskou elitní vrstvu. Nezbude než přiznat, že termíny *nobilis* a *miles* jsou ve Statutech užíván promiskue a označuje souhrnně příslušníky šlechtické vrstvy, bez toho, aby se dalo přesněji určit jejich postavení (pokud nejsou *suppani*). Nikde v textu nestojí *miles* a *nobilis* v takové pozici, aby se z ní dalo usuzovat na nižší a vyšší vrstvu nobility. Pokud jde o zjevná oposita, jsou to *nobilis vel rusticus* v článku o zabití, či *nobilis vir et non druho*, tedy urozený muž, nikoli družiník, ve článku o nároku, případně *nobilis vel aliquis, cuius est villa* ve článku o propadnutí jmění zloděje a hrdelní moci knížete. Jistěže Statuta vyšší i nižší šlechtickou vrstvu znají, jak dosvědčuje první článek o dědinách (*virī nobiles tam maiores quam minores*), bude však nutné smířit se s tím, že *nobiles* a *militēs* tuto kvalitu nevyjadřují.³²

Z uvedeného plyne, že nelze jednoduše předpokládat menší význam vilikova soudu či nižší sociální příslušnost jím souzených. To byla skutečně cesta, kterou se vesměs ubírali starší autoři. Podle pozdějšího vývoje považovala část autorů soud soudcův za soud pro vyšší šlechtu a soud vilikův za soud pro šlechtu nižší, případně usuzovala, že se před vilikem měly soudit jen případy, u nichž škoda nepřesahovala deset hřiven bez lotu, stejně jako se později soudilo u menšího zemského soudu. Podle jiných byl zase soudcův soud určen pro šlechtu, kdežto soud vilikův pro nevolníky a služebníky ze zeměpanských statků, nebo modifikovaně pro nižší šlechtu a ostatní obyvatelstvo.³³ V. Vaněček měl soud sudího za obecnou „státní“ instituci, kdežto „soud vilikův byl speciálně tribunál pro lidi z domén zeměpanských, které villicus s hradu spravoval“.³⁴ „Stále není plně jasné, v čem se oba soudy lišily: zda směrem k právně sociálním skupinám, které pod ně spadaly, nebo věcným zaměřením,“ napsal ještě v roce 2002 J. Žemlička.³⁵

31 K termínu v českém a moravském prostředí srov. J a n , L.: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2010, s. 176–182; v širší srovnávací perspektivě V y k y p ě l , Bohumil: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*. Praha 2011², s. 173–216.

32 J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 177–178, uvádí, že termín *militēs* může označovat i významné šlechtice, velmože, u nichž předpokládá úzkou vazbu na panovníka. Taková vazba se dokonce může projevat i v listinném materiálu. Přemysl Otakar I. dává v roce 1201 spolu s manželkou Konstancí a synem Vratislavem za souhlasu předních šlechticů z Čech i Moravy olomouckému biskupovi desátek šesti denárů z popluží v Holasicku *per omnes villas meas et militum meorum* (CDB II, č. 22, s. 18–20). Výklad zde může být samozřejmě dvojitý: král dává buď desátek ze statků, které mají jeho šlechtici propůjčené (beneficia), jsou tedy panovníkova, nebo může termín *militēs mei* označovat šlechtu kompletně, pak by ale bylo s podivem, že král disponuje i desátkem z jejich svobodných statků.

33 Přehled podal výstižně D. J a n i š : *Zemské soudnictví*, s. 174–176, není proto třeba odkazy znovu opakovat.

34 V a n ě č e k , V.: *Glossy*, s. 151–152.

35 Ž e m l i č k a , J.: *Počátky Čech*, s. 569.

Autor těchto řádků se v rámci svého výzkumu nejstarší podoby moravského zemského soudnictví ztotožnil s výkladem Rudolfa Kossa,³⁶ který předpokládal, že soud soudce byl fórem, kde se soudilo na základě soukromých žalob a žalovaní před něj byli poháněni prostřednictvím nižších soudních úředníků (komorníků, půhončích, poslů – v latinských pramenech *camerarii, pohonczy, bedelli, nunciū*). Jde podle něj tedy o „Zivilgericht“, který má svůj vrchol v pozdněstředověkém „soudě panském“, zatímco na soudě vilikově soudí zeměpanský úředník spolu s přísedícími ex officio, tedy z moci úřední, na určitém území polapené, zjevné zločince polapené na určitém území (Kossův „Strafgericht“). Na Moravě pak vilik pro 13. století s častějším označením krajský rychtář (*iudex provincialis*) či ve 14. století s německým počestěným ekvivalentem „lantrychtér“ existuje až do počátku husitského období.³⁷ Zároveň jsem odmítl, že by v případě vilika mohlo jít o tzv. menší soud, u nějž se soudilo o částky menší deseti hřiven a jemuž v Praze jakož i v moravských cúdách mu předsedali podúředníci – místokomorník, podsoudce a podpisář, protože pro takový výklad, objevující se částečně ve starší literatuře, neexistují skutečné argumenty.³⁸ Kossův výklad navíc naprosto zapadá do kontextu vývoje zemského soudnictví na Moravě, zatímco pro Čechy není dost dobře možné jej aplikovat, protože kupříkladu v Praze mizí úřad centrálního vilika někdy na počátku 13. století a stíhání zločinců tam prováděli v pražském kraji zřejmě jiní úředníci. Zachovali se ale vilikové v jednotlivých českých krajích, kde naopak jsou důkazy, že takovou činnost tito úředníci prokazatelně vykonávali; existovali ovšem i vilikové menších celků, především zeměpanských dvorů jakožto center režijního hospodaření.³⁹

V poněkud hněvivé reakci na mé názory Dušan Třeštík a Josef Žemlička v prvním čísle Českého časopisu historického z roku 2007 měli již ale jasno: „Pokud by Jan nahlédl do taktéž jím opomenutého díla *Hermene-gilda Jirečka*, možná byl dal za pravdu postřehu o tom, že před ‚soud panský‘ Konrádových statut náležely věci ceny vyšší, před ‚soud vládyčí‘ naopak ceny

36 K o s s , Rudolf: *Forschungen zur mittelalterlichen Gerichtsverfassung Böhmens und Mährens*. Prag 1919, s. 50–57.

37 J a n , L.: *Počátky zemského soudu*, s. 42–54; totéž konstatuje J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 142–145, 176.

38 J a n , L.: *Počátky zemského soudu*, s. 47–48. J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 175–176, podává přehled těchto starších názorů i s příslušnými odkazy. K tzv. menšímu soudu neboli menšímu právu viz *Kniha Tovačovská*, s. 118, čl. 214 a dodatek O úřednících menších tamtéž na s. 126. Právě skutečnost, že tito úředníci měli být rytířského stavu, vedla starší autory k předpokladu, že vilikův soud s přísedícími označenými jako *milites* byl takovým menším soudem. Na Moravě se k němu pohánělo pro škody ve výši deseti hřiven bez věrduňku a pohnání mohli být v 15. století jen zemaní, nikoli páni. Opět se ale pohánělo na základě soukromé žaloby; srov. též B r a n d l , V.: *Glossarium*, s. 386. V Čechách se pohánělo o škody do deseti hřiven bez lotu, srov. *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohorelých*. Ed. J. Emler. Praha 1970, s. 36, 42, 44 aj.

39 Srov. J a n , L.: *Václav II. a struktury*, s. 24–29.

nižší.⁴⁰ Jako by náhle došlo k prozření: „postřeh“ H. Jirečka by zde měl mít nepochybně takovou platnost, jako citace míst z církevních otců ve scholastické metodě středověkých teologů a filozofů. Svůj názor pak měl Jireček doložit odkazem na jiný článek Statut o veřejném oceňování, kde se říká: „*Kdyby někdo tajně uzmul koně, kobyly nebo voly, krávy či jiná velká (dobyčcata), velikost škody ať se odhadne s bezpečnou vírou a přísahou těch, jimž je svěřena pravomoc a podle toho nechť se připustí žalobci*“ (čl. 11).⁴¹ Nehledě na to, že v závěrečné pasáži o žalobcích není článek příliš jasný, se zde vůbec nehovoří o nějakém rozdělení kauz mezi dva typy soudu podle výše škody, a nelze tedy než uzavřít, že volné asociování skutečně mezi vědecké metody nepatří.

S další formulací pak přišel J. Žemlička jen o rok později: „*Přitom již starší literatura postřehla, že Konrádova statuta mohou mít na mysli jediný soud, který by se skládal ze dvou oddělení, jakýchsi senátů – soudce a vilika. Zatímco první by řešil případy jisté ceny, vážnější skutkové podstaty nebo výše postavené jedince (možná v kombinaci), byl by vilikův soud filtrem, který odlehčoval soudci a jeho přísedícím od menších a méně výnosných kauz.*“⁴²

V této souvislosti ale nepřekvapí další, opět poněkud odlišná charakteristika obou soudů z pera J. Žemličky: „*Soudcův tribunál řešil závažnější kauzy, vilikův soud méně významné, což nevyklučuje jistá specifická určení. Oba měly ještě dost širokou klientelu, všechen, svobodný hradský lid. O tom, že vilikovi odjakživa náležely trestní a rozhodčí úkony v oblasti hmotné, ale i kriminální (tak se posuzovaly škody v knížecích lesích), nikdo nepochybuje. Stěžní se ale dalo od soudcova, prvotně prefektova (kastelánova) soudu očekávat, že bude stíhat drobné, ač pokutami zatížené přečiny, naopak vilikovi by se stěžní přenechávala tak vážná věc jako zvláště ‚odporná‘ vražda.*“⁴³

Jenže: u vědomí skutečnosti, že vilik mohl být v čele svého soudu zastoupen soudcem (podle uvedených názorů tedy výše postaveným úředníkem) a také vzhledem k vágní výpovědní hodnotě termínu *milites*, respektive k jeho ve Statutech patrné významové ekvivalenci s termínem *nobiles*, není možné přinést žádný skutečně závažný argument pro to, aby mohl být vilikův soud považován za nějaký soud nižšího typu. Všechny názory uvedené v předchozích třech odstavcích jsou založeny na více či spíše méně poučených domněnkách starších autorů, ale bez skutečně pádné argumentace vycházející z analýzy a interpretace pramenů, které se bohužel dochovaly ve zcela torzovitém stavu. Naopak názor o dvou druhích soudů, jak jej vyslovil jako první R. Koss, odpovídá celkovému kontextu soudnictví

40 Třeštík, Dušan – Žemlička, Josef: *O modelech vývoje přemyslovského státu*. ČCH 105, 2007, s. 153.

41 Vaněček, V.: *Glossy*, s. 129–130.

42 Žemlička, Josef: *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*. ČCH 106, 2008, s. 124.

43 Žemlička, Josef: *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*. Praha 2011, s. 293.

a vývoje společenských struktur v zemi, kdy se vyhranily „panský“, tj. zemský soud (na Moravě 13. a zčásti i 14. století ve variabilní podobě), kam předstupovali svobodní lidé se soukromými žalobami, a paralelně fungující trestní soudy, před něž byli dopravováni zločinci. Ale i u těch se soudilo původně podle zemského, obyčejového práva, postupně však výkon této jurisdikce přecházel na vrchnosti a soudit se začalo podle práv městských. Šlo však o dlouhý, mnoho desetiletí trvající proces.

Ostatně další nepřímý důkaz o pravděpodobnosti výše uvedeného řešení představuje agenda zemského soudu, jak ji zachycuje jediný dochovaný kvatern českých knih půhoných z let 1316-1319. Jaké případy se před tímto soudem řešily? Půhony byly doručovány kvůli okradení na cestě, krádežím koní, dobytka, zbroje, šperků, šatstva, ale i obilí nebo sena, loveckých psů a ptáků, dále pro pokácení stromů v lese, zajetí poddaných či škody způsobené založením ohně.⁴⁴ Poměrně časté jsou i půhony pro zabití „*sine iure in via pacis*“, tedy bezdůvodnému usmrcení na veřejné cestě, kde měl být dodržován mír. Tato zabití v afektu nejčastější mezi drobnou šlechtou se řešila pokutou, tzv. příhlavními penězi (*capitalis pecunia, capitalis argentum*, jak se ostatně vzpomíná i v jednom ze závěrečných článků Statutu). Zabití se totiž označovalo jako „hlava“, a výše pokuty byla stanovena s ohledem na výši majetku toho, kdo zabil.⁴⁵ Neozývá se zde nikterak agenda stíhání zjevných zločinců a souzení vykonávaného ex officio, o kterou se dělily vrchnosti s popravci v Čechách, s lantrychtěří na Moravě, případně s purkrabími zeměpanských hradů, někdy i s lovčími (viz lovecký soud na hradě Buchlově).⁴⁶ Ostatně i ve jmenovaném zlomku knih půhoných je jedenkrát v roce 1318 jmenován písař psanců (*notarius perscriptorum*) společně s pomocníkem popravce (*cum socero poprawczu*), ale samozřejmě ve věci, která se jich týkala před zemským soudem.⁴⁷

44 *Pozůstatky desk zemských*, s. 9–12, 14–16, 59, 62, 64 aj.

45 Tamtéž, s. 5–8. K dané problematice srov. J a n i š , Dalibor: *Smlouva o hlavu. Rituály sporu a smíření ve středověkém zemském právu*. In: Rituál smíření, Konflikt a jeho řešení ve středověku. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května – 1. června 2007 v Brně. Edd. M. Nodl a M. Wihoda. Brno 2008 (= Země a kultura ve střední Evropě, sv. 8), s. 173–184.

46 K dlouhému procesu přenosu hrdelního soudnictví od panovníka k duchovním institucím i šlechtickým vrchnostem viz J a n i š , L.: *Vznik zemského soudu*, s. 55–65, k loveckému soudu na Buchlově tamtéž, s. 203–206. Velmi ilustrativně i s dalšími příklady také J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 215–232, kde na s. 231 výstižně shrnutí: „Z uvedených zpráv vyplývá, že zemské soudy označované jako iudicium provinciale či lantgericht se konaly jednak jednak v hlavních moravských centrech Olomouci, Brně a Znojmě, kde se konaly také řádné zemské soudy (cúdy), a dále na dalších místech – ve městech, zpravidla tam, kde byl současně i zeměpanský hrad – v Bzenci, Přerově, Opavě, Ivančicích, snad i v Telči a Hodoníně, nebo se vztahovaly přímo k jednotlivým zeměpanským hradům – Brumovu, Lukovu, Veverí. Imunitní privilegia osvobodila své příjemce zpravidla od zásahů této trestní jurisdikce, tedy pravomoci vilíků – provinciálních soudců/rychtářů, často – dle dikce listin – nepřijemně obtěžující jejich statky.“

47 Tamtéž, s. 64. K písaři psanců v době Václava II. a o tom, že jména těch, které prohlásilo některé město za psance, i těch šlechticů a jejich služebníků, kteří byli prohlášeni za psance

Přehledy beneficiářů moravských provincií, kteří se aktivně zapojovali do jednání zemského soudu ve všech jeho modalitách na Moravě ve 13. století jednoznačně dokazují, že kromě komorníka, soudce (cúdaře) a purkrabího to byl právě vilik neboli krajský čili provinciální rychtář, který zde hrál v uvedené době ještě dosti významnou roli;⁴⁸ patrně ne proto, že by se před těmito soudy se soukromou žalobní praxí projednávaly hrdelní skutky rušitelů zemského míru a zjevných zločinců, ať již z řad šlechty nebo neurozeného obyvatelstva, ale nejspíše z toho důvodu, že dotyčný úředník zastupoval zájmy panovníka na statcích jeho domény. Tento úkol již neměl zcela jistě komorník, který původně tyto zájmy podle všeho prezentoval. V Čechách však taková situace ve 13. století nepanovala, protože úřad centrálního královského vilika, jak již bylo uvedeno, zanikl. Situace zachycená ve Statutech odpovídá stavu v centrech moravských provincií, ať již tří starých střediscích údělů (Olomouc, Brno, Znojmo), či mladších (Opavsko, Břeclavsko) a ne vždy zcela samostatných derivátů (Přerovsko, Bítovsko). A opět slovy D. Janíše: „*Statuta tak nepředstavují nějaký ‚ideální‘ model hradského soudnictví, který by bylo možné jednoduše vztáhnout na (všechny) starší hradské obvody. V této souvislosti je tak nutno zdůraznit, že Statuta v této podobě nejsou jednoduše ‚přenositelná‘ na poměry v Čechách – na zdejší hradskou soustavu.*“⁴⁹ A uvedený autor dodává, že samozřejmě jednotlivá ustanovení Statut mohla v Čechách platit,⁵⁰ nikoli však Statuta sama v podobě, v jaké se zachovala.

Lze tak uzavřít: Statuta Konráda Oty v podobě, v jaké jsou dochována, platila zcela jistě pouze v moravských krajích. Odpověď na otázku, proč se nedochovala v modifikované podobě z českých končin, již asi nikdy nikdo nedá. Nelze ale vyloučit, že čeští šlechtici prostě Statuta nějakým způsobem ignorovali a nepovažovali za závazný moment pro chod zemského práva a procesu před zemským soudem, i když se v jejich naraci říká: „[...] *že my po pečlivém jednání s věrnými našimi župany, Čechy stejně jako Moravany, chtějíce, aby ode všech navěky byla neporušeně zachovávána, práva ustanovujeme tímto způsobem [...].*“ Ve vztahu panovník – šlechta v celém českém a moravském středověku totiž „chtít“ ještě neznamenalo „prosadit“.

na zemském soudu, se měla sdělovat do dalších královských měst, viz J a n , L.: *Václav II. a struktury*, s. 29, 202.

48 Srov. J a n , L.: *Vznik zemského soudu*, s. 137–143; J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 185–205.

49 J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 181.

50 Tamtéž, pozn. 917.

Omnes hereditates

„Všechny dědiny, které urození muži jak vyšší tak nižší vlastnili za času vévody Konráda beze sporu spravedlivě a pokojně až dodnes, ať vlastní i nadále v dobré bezpečnosti pokoje.“⁵¹ Tak zní úvodní článek Statut, o němž toho bylo napsáno snad nejvíce a jehož interpretace jsou značně protichůdné. Hledala se v něm jakási závažná změna, kterou si nejspíše měla vymoci šlechta na panovníkovi. Tak se uvažovalo o ustanovení dědičnosti doposud doživotně držných lén (F. Graus),⁵² o přeměně výsluh v léna či naopak ve svobodný majetek (V. Vaněček, J. Slavík).⁵³ Každý z takových výkladů byl zpravidla závislý na tom modelu vývoje staré české společnosti, který příslušný autor zastával. Přitom nejbliže realitě byli vlastně ti historikové, kteří se nejvíce drželi vlastního znění článku, tj. že řádným způsobem držené dědiny, tj. dědičné nemovitě statky, u nichž neexistují sporné nároky v období od vlády knížete Konráda Oty do současnosti, mají být drženy či spíše vlastněny jejich urozenými držiteli, ať již z významnější části šlechty či ze skupiny s nižším statusem, i nadále.⁵⁴ Nejde tedy o nic více a o nic méně, než o potvrzení trvalosti řádné dědičné držby, jejíž případné změny (koupě, prodeje, směny) byly prohlašovány před šlechtickým fórem na soudním zasedání.

Podle J. Žemličky Statuta garantovala nenarušitelnost soukromé šlechtické držby, čímž nezasahovala ani tak knížecí moc, jako spíše nižší a střední vrstvu hradských úředníků, „závislých na exploataci ubývajících hradských příjmů“. Panovník totiž podle něj vydělováním soukromé držby „stavěl bariéru kolem zbylých zeměpanských majetků, příjmů, důchodů a služeb“, čímž vlastně „vytvářel předpoklady k uzavírání šlechtických soukromých domén“.⁵⁵ Mělo tak jít o jakýsi svérázný druh imunity. Lze však namítnout: Pokud by byla uvedená pasáž skutečně namířena proti jedné vrstvě šlechty (nižším a středním beneficiářům) a ve prospěch vrstvy druhé, tj. utvářejících se pozemkových vlastníků, co si pak počít s těmi *nobiles minores* a *nobiles*

51 „Omnes hereditates, quas viri nobiles tam minores, quam maiores tempore ducis Conradi sine querela iuste et pacifice huc usque possederunt, in bona tranquillitate pacis amodo possideant.“

52 G r a u s , František: *Pravo lenne w Czechach*. Sobótka 6, 1951, s. 30–44; t ý ž : *Lenní právo v Čechách*. Český lid 29, 1952, s. 67–73; t ý ž : *Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten im Mitteleuropa*. Historica X, 1969, s. 5–65; t ý ž : *Origines de l'État et de la noblesse en Moravie et en Bohême*. Revue des Études Slaves 39, 1961, s. 43–58. Grausův výklad nadlouho ovlivnil vnímání problematiky statut v české a moravské historické obci.

53 S r o v . V a n ě č e k , V.: *Glossy*, s. 117. Stručný, nicméně velmi výstižný přehled názorů podal B a k a l a , Jaroslav: *K výkladu prvního ustanovení Statut Konráda Oty*. In: Český stát na přelomu 12. a 13. století. Opava 1993, s. 9–15.

54 S r o v . k u p ř . D u d í k , Beda: *Dějiny Moravy IV. Od roku 1173 až do roku 1197*. Praha 1878, s. 224, který výraz vykládá jako „dědičné statky (allodia)“, či N o v o t n ý , Václav: *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*. Praha 1928 (= České dějiny I/3), s. 51, soudí, že jde o dědiny, které byly drženy řádně.

55 Ž e m l i č k a , J.: *Počátky Čech*, s. 208.

maiores uvedené pasáže, vždyť právě o dvou vrstvách šlechty se v článku hovoří a jsou jim přiznána stejná práva?⁵⁶

Kupodivu se proti interpretaci *hereditates* Statut Konráda Oty jakožto svobodného (a tudíž dědičného) majetku ozval právě J. Žemlička, podle nějž „*k důkazům, že hereditas nemusí vždy ohlašovat absolutní, dědičné svobodné vlastnění či majetnictví, ale jen právo dědičného, tedy z generace na generaci převáděného užívání nějakého jmění, statku či práva, patří emfyteuze*“. A dále uvádí, že emfyteuze se označuje jako *ius hereditarium seu Theutonicum* a v tomto kontextu je možné užít i termínu *hereditas*, stejně jako se u lenních systémů užívá spojení *hereditates homagiales* či *feudales*; uvádí také příklady.⁵⁷ Samozřejmě, má pravdu, neboť jak u emfyteuze tak u lenního zřízení se taková terminologie vyskytuje. Ale aby měly jeho příklady pádnost argumentů, musel by doložit, že se termín *hereditas* v uvedených dvou právních okruzích (okruhu německého/emfyteutického práva a okruhu práv lenních) vyskytuje v Čechách a na Moravě v letech 1189-1222, tedy mezních datech pro jeho užití ve Statutech, nadto v míře tak hojně, že by jej bylo možné považovat za obecně srozumitelný šlechtické vrstvě, která by *hereditates* vnímala jako jakékoli dědičné majetky, svobodné, stejně jako jen (dědičně) propůjčené.⁵⁸ A jaké dědičně propůjčené majetky může mít vlastně na mysli? Nebyla to jistě beneficia, protože ta neměla dědičnou podstatu, byla dočasná. Byly to tedy ony „výsluhy“, jimiž naše historiografie již po generace operuje, i když jde o ahistorický termín, který se v pramenech té doby nevyskytuje?⁵⁹ Nebo snad míní pravá léna? Jenže ta také nejsou, krom několika málo vazeb českého prostředí na zahraničí,

56 Josef Žemlička patrně situaci vnímal tak, že nižší a střední beneficiáři mezi ony *nobiles tam maiores quam minores* prvního článku Statut zřejmě nepatřili, což lze doložit pasáží z jeho článku *K osobnosti knížete Konráda II. Oty*. In: Český stát na přelomu 12. a 13. století. Opava 1993, s. 23: „*Dovětek o „viri nobiles tam maiores quam maiores“ potvrzuje sociální rozrůzněnost tehdejší nobility, na jejíž „dědiny“ už nemá panovník ani jeho úředníci libovolně sahat. Pokud tedy Konrádova statuta právně garantovala nenarušitelnost šlechtické držby, nepostihovalo to pouze knížecí moc, jak se dosud uvažovalo, ale ještě bolestněji hradské úředníky, především jejich nižší a střední stupně. Teprve sklonek vlády Václava I. však přinesl konfliktní vyznění sporů mezi zbytky hradských beneficiářů, které po sobě zanechával časně středověký stát, a mezi vrcholnou středověkou „pozemkovou“ šlechtou.*“ Podrobně rozvedení výkladu ve stejných intencích lze nalézt u J. Žemličky: *Přemysl Otakar I.* Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha 1990, s. 56–57. Zde ovšem autor připouští, že se alespoň v královském potvrzení Statut z roku 1222 „*již otevřeně uznává dědičné vlastnictví nemovitého majetku šlechty*“ (tamtéž, s. 57). Žemličkův výklad o vzpouře nižších a středních beneficiárních kádřů proti rodícím se velkým šlechtickým pozemkovým vlastníkům na konci 40. let 13. století nebyl naší historiografii přijat.

57 Ž e m l i č k a , Josef: *Hereditas, iure hereditario. K jednomu středověkému pojmu*.

In: Středověká Evropa v pohybu. K počtce Jana Klápště. Edd. I. Boháčová a P. Sommer. Praha 2014, s. 381–382; Ž e m l i č k a , J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 72–73.

58 K terminologii viz J a n , Libor: *Hereditates a soudy statut Konráda Oty*. In: týž – Janiš, Dalibor et al.: *Ad iustitiam et bonum commune*. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku. Brno 2010, s. 13–14. U zde sebraných značně sporadických příkladů, z uvedeného období nelze ani u jediného předpokládat, že by šlo o nesvobodný dědičný majetek.

59 K termínu výsluha a jeho neukotvenosti v pramenech viz J a n , Libor: *Hereditas*,

nikde v uvedené době zmíněna. Jaký právní status by tedy měly mít ony propůjčené dědičné majetky, držené nikoli jako svobodné?

Výše bylo uvedeno, že jazyk Statut je jazykem zemského práva a v této dimenzi je třeba nahlížet na ony *hereditates*. V tomto kontextu také autor těchto řádků ve svých starších pracích vždy hovořil. Pokud se užije termín *hereditas*, respektive česky *dědina*, v kontextu zemského práva, jde vždy o svobodný, v zásadě zemskodeskový statek. Před zemským právem *hereditas* nikdy neznámá ani emfyteuticky udělenou usedlost, ani drobné léno. Lenní záležitosti se ostatně soudily na soudech jiného typu, než na soudech zemských.⁶⁰ V tomto smyslu svědčí jak pozůstalý půhonný kvatern českých desk z konce druhého decennia 14. století, tak Kniha rožmberská, jež svojí látkou dosahuje počátku druhé poloviny 13. století, tak moravské zemské desky dochované od roku 1348 i nejstarší moravské půhonné knihy z přelomu 14. a 15. století. Tyto prameny poskytují v tomto směru neocenitelné svědectví. Zastávám názor, že *hereditas* mohla v prostředí zemského práva přelomu 12. a 13. století znamenat něco jiného, než svobodný majetek, by musel snést přesvědčivé důkazy o tom, kdy došlo v zemském soudnictví ke změně a především proč.

Sám jsem podstatu termínu *hereditas* v prostředí zemského práva definoval následovně: „*Nejde jen o v přísném slova smyslu zděděný majetek, ale obecně o jakýkoli svobodný majetek, který lze dědit, prodávat, směňovat, dávat do zástavy, darovat církevní instituci. Hereditas zkrátka neoznačuje pouze dědictví, označuje nepochybnou kvalitu svobodného majetku.*“⁶¹

J. Žemlička se však odvolává na V. Vaněčka, který překládal slovo *hereditates* „jako ‚dědiny‘ ve smyslu nemovitosti, přičemž důrazně varuje před chápáním tohoto pojmu jako ‚dědičné statky (allodia)“, jak to činili někteří badatelé.⁶² Podle F. Grause, uvádí dále, prý slovo *hereditas* – *dědina* mohlo znamenat „*souhrnný název všeho majetku feudálů*“.⁶³ Na uvedeném místě však Graus říká něco poněkud jiného: „*Méně určitý je výraz ‚hereditas‘ a analogický český výraz ‚dědina‘. Oba výrazy mohou označovat určitý kus půdy (ev. ‚právo‘ s ním spojené). Vedle toho však se oba výrazy objevují v pramenech i ve svém vlastním smyslu – ve významu dědictví. Pokud názvy ‚hereditas – dědina‘ značí půdu, objevují se rovněž v různých významech jako na př.: a) jako souhrnný název všeho majetku feudálů – na př. v Konrádových statutech [...], b) odpovídající*

výsluha, kastelánie. Několik poznámek k terminologii a metodologii současné historiografie přemyslovského období. Časopis Matice moravské 128, 2009, s. 461–472.

60 Srov. např. agendu lenního soudu olomouckého biskupství zachycenou v *Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz I–II*. Ed. K. Lechner. Brünn 1902.

61 Jan, L.: *Hereditas, výsluha, kastelánie*, s. 466–467.

62 Žemlička, J.: *Heredes, hereditas, iure hereditaria*, s. 379, se odvolává na Vaněčka, V.: *Glossy*, s. 13, což neodpovídá, protože Vaněčkův článek se nachází na s. 105–159. Zřejmě jde o nějaký jiný Vaněčkův text.

63 Žemlička, J.: *Heredes, hereditas, iure hereditario*, s. 379.

jedné vesnici [...], c) jako část vesnice.“⁶⁴ Graus tedy vnímal termín mnohem širěji a neupíral mu možnou dědičnou kvalitu, aniž se dotýkal svobodného charakteru či opaku. Je ale třeba podotknout, že Grausův výklad sub a) je stejně mylný, protože *hereditates* ve Statutech nejsou použity ve smyslu „souhrnného názvu všeho majetku feudálů“, ale ve významu souhrnu jedné a každé řádně držené dědiny. A v tom je zcela jistě velký rozdíl. Grausův názor měl podle Žemličky upřesnit J. Bakala, „*váhající, zda pasus Omnes hereditates má vůbec nějaký vztah k dědičnému právu. S poznámkou, že „výraz hereditas (lze) chápat jako termín pro různé majetkové držby, a to nejen dědičné.“*“⁶⁵ To sice Bakala napsal, ale v jiném kontextu, ohrazoval se proti staršímu mínění, že *hereditates* teprve na základě Statut dědičný charakter získávaly; nešlo ani tak o jeho závěr, jako o volnou úvahu. Na stejné straně také napsal: „*Samo znění paragrafu „Omnes hereditates“ není výrokem o otázce dědičnosti. Dokonce můžeme říci, že je ustanovením týkajícím se sice dědičných majetků, označených jako „hereditates“, ale takových dědičných statků, které byly dědičné nikoli na základě této normy, nýbrž nezávisle na obsahu Konrádových statut.“*“⁶⁶

„*Je vágní hledat v preambuli Konrádových statut jednoznačné potvrzení toho, že by se „dědičné“ šlechtické majetky daly promítat hluboko do minulosti,*“ říká J. Žemlička⁶⁷ a prozrazuje tak, o co mu vlastně jde, totiž o tezi pro-sazující eliminaci svobodného pozemkového majetku šlechty ve starším období, respektive jeho zásadní marginalizaci. Mé údajně „*černobílé vidění obsahu hereditas*“ pak dokazuje odkazem na provolací knihy dvorských desk z přelomu 14. a 15. století, kde jsou evidovány dvorskodeskovní statky spadlé na krále, tedy statky lenní (*hereditates serviles, hereditates feudales, omagiales* atd.).⁶⁸ To ale nepředstavuje žádný důkaz, že by se takovými lenními *hereditates* mohly mýnit ty, o nichž se mluví ve Statutech, protože takové lenní statky na přelomu 12. a 13. století prostě česká a moravská šlechta nedržela; pokud si někdo myslí opak, ať to dokáže. Vždy jsem v případech dědin zmíněných ve Statutech hovořil o šlechtických svobodně držných majetcích, těch, o nichž se jednalo před zemským soudem, jak to potvrzují listiny ze 13. století a všechny prameny související se zemským právem ze 14. a dalších století. Nikdy jsem netvrdil, že se v okruhu lenního práva či v souvislosti s držbou selských usedlostí používá termín *hereditas* ve významu svobodného majetku.⁶⁹ Ale za povšimnutí stojí právě to, že

64 G r a u s , F.: *Dějiny venkovského lidu*, s. 329–330.

65 Ž e m l i č k a , J.: *Heredes, hereditas, iure hereditario*, s. 379.

66 B a k a l a , J.: *K výkladu prvního ustanovení*, s. 13.

67 Ž e m l i č k a , J.: *Heredes, hereditas*, s. 380; Ž e m l i č k a , J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 71.

68 Tamtéž, s. 73.

69 Srov. J a n , Libor: *Hereditates a soudy*, s. 15–17; J a n , L.: *Hereditas, výstuha, kastelánie*, s. 465, kde je vždy pregnantně vyjádřeno, v jakém právním okruhu se pohybují a co pod pojmem *hereditas* rozumím.

i lenní *hereditas* i selská *hereditas* bývají drženy dědičně; pokud bychom zcela zlikvidovali rys dědičnosti v sémantické struktuře daného slova (nevykládáme samozřejmě, že mohlo být použito v obecnějším významu), pak bychom popírali schopnost lingvistiky přispívat k poznání dávné historie.

Předpoklad, že ve středověku užívali termíny promiskue a nebylo tedy jasné, k čemu mají odkazovat, je naprosto zavádějící, protože jejich uživatelé se pohybovali v jistých právních okruzích, kde existovala dosti přesná terminologie, byť ne vždy úplně stejná. To ostatně dokládají pro přelom 12. a 13. století samotná Statuta Konráda Oty. Jen novodobí historikové musí porozumět kontextu a vyložit užití toho kterého termínu adekvátním způsobem. Použití termínu *hereditas* ve sféře lenního práva či v poddanském prostředí prostě nemůže být důkazem, že v kontextu zemského práva může *hereditas* znamenat i jiný, než svobodný majetek.

Podobnou cestou jako uvedený autor se dal nedávno i Jan Zelenka. Podle něj není možné souhlasit s mým názorem, že „*hereditas* zkrátka neoznačuje pouze dědictví, označuje nepochybnou kvalitu svobodného majetku.“⁷⁰

Jedním z důkazů má být pasus z listiny olomouckého biskupa Jana ze 17. září 1307, kterou vydavatel ohlašuje ukončení sporu s některými svými leníky. Krom onoho jsou zde zmiňovány „*hereditates illas, que purglehen vulgariter dicuntur*“.⁷¹ Ano, zde je termín použit skutečně v dosti obecném významu, nicméně tato hradní léna bývala opravdu dědičná. To ale nelze použít jako argument pro výklad, že *hereditates* Statut mohou označovat propůjčené, lenní statky, protože, jak známo, tvůrcem lenního systému olomouckého biskupství byl biskup Bruno, který na olomouckém stolci působil v letech 1245-1281. A listina sama jednoznačně dokazuje, že se biskup a jeho manové pohybují ve sféře práva, jež se zde nazývá „*ius magdeburgensium*“. Tím ale není míněno známé magdeburské městské právo, nýbrž právo leníků magdeburského kostela, či ještě přesněji saské lenní právo.⁷² I to ale historik musí vědět. O důkaz, že *hereditas* v kontex-

70 Z e l e n k a , Jan: *Beneficium et feudum. Podoba a proměny lenního institutu*. Praha 2016, s. 133, pozn. 373. Jinde ale Zelenka říká: „Viděli jsme, že prameny běžně pracují s termínem *hereditas* jako s obecným označením majetku předávaného z generace na generaci. V takovém případě první článek vůbec nemusí vypovídat o dědičnosti“ (tamtéž, s. 167). Majetek předávaný z generace na generaci tedy nemusí být dědičný...? Z uvedeného není bohužel vůbec zřejmé, co si autor vlastně o věci sám myslí či jaký názor vlastně zastává.

71 *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI*. Ed. J. Chytil. Brünn 1854, č. 9, s. 7–9.

72 K otázce olomouckého lenního práva srov. S o v a d i n a , Miloslav: *Lenní listiny biskupa Bruna*. Sborník archivních prací 24, 1974, s. 426–460, zde na s. 456–460, a J a n i š , Dalibor: *Ceremoniál přijímání lén a lenních přísah na středověkém dvoře olomouckých biskupů*. In: Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Praha 2009 (= *Mediaevalia historica Bohemica* 12, 2009, Supplementum 3), s. 149–163. Ve skutečnosti se lenní právo magdeburského kostela a lenní právo olomouckého kostela dost lišily, přesto přetrvávalo povědomí o prvotním vlivu práva z Magdeburku.

tu zemského práva může být lenním, tedy propůjčeným majetkem, tak v žádném případě nejde.

Jako další z argumentů slouží zmíněnému autorovi případ Giselberta, bývalého rychtáře ze Služovic, z listiny s datem 18. srpna 1271. Giselbert získal dříve od hradiského opata Roberta

tři lány ve Slušovicích, jež měl držet svobodně až do své smrti (*usque ad extremum vite mee diem liberos tenendos suscepti*). Uvedené tři lány jsou zároveň označeny jako *hereditas sancti Stephani in Gradisch*, tedy vlastnictví uvedeného premonstrátského kláštera. Giselbert pak před opavským soudem (*iudicio Oppaviensi*) slíbil, že lány připadnou po jeho smrti „*iure hereditario*“ jeho synovi. Tento postup však byl protiprávní a nový opat Giselbertovi uvedené lány odňal. Bývalý rychtář se před olomouckým a opavským soudem výroku podřídil a přijal zvláštní milost opata, který mu tři lány udělil znovu na doživotí, ovšem s povinností sloužit s jedním plně vyzbrojeným koněm (*cum equo falerato*) a odevzdávat kámen vosku.⁷³ J. Zelenkovi je tato listina dokladem, že „*termín hereditas označoval statky držené různými vlastnickými tituly*“.⁷⁴ Ani tento případ však nemůže posloužit jako důkaz, že se termínů užívalo promiskue bez ohledu na souvislosti. Termín *hereditas* se zde nejdříve váže k majetku hradiského kláštera, nejspíše může mít kvalitu svobodného majetku, obzvláště pokud jej klášter získal koupí či darem od některého šlechtice; může však být užit i v obecnějším významu části klášterního majetku. Podstatné je, co je v listině míněno specifikací „*iure hereditario*“, s níž Giselbert předstoupil před opavský soud a o jaký soud vlastně šlo. Na to odpovídá samotná listina: nepochybně jím byl opavský městský soud, podobně jako Giselbertovo prohlášení bylo proneseno před olomouckým a opavským soudem, protože oba rychtáři a městští přísežní jsou v listině uvedeni jako svědci. Šlo tedy o sloučené zasedání obou městských soudů, nepochybně se jednalo o věcech, které se musely řešit na společném fóru. „*Ius hereditarium*“ je zde beze všech pochyb emfyteutické právo, Giselbertovi však podle původního obdarování nebyly tři lány uděleny dědičně, ale jen na dobu života; nemohl je proto disponovat dále ani svému synovi dědičným způsobem. Šlo mimochodem o standardní postup, kdy rychtář držel několik „svobodných“ lánů, tedy osvobozených od platů, nikoli svobodných podle zemského práva. Nadto se rozhodnutím nového opata uvedené tři lány zatížené vojenskou službou vlastně staly lénem neboli manstvím. Opět zde tedy není předložen důkaz o odlišném právním titulu termínu *hereditas*; v jednom případě je užit ve významu klášterního majetku držného z hlediska zemského práva svobodně, v druhém pak v souvislosti s emfyteutickým právem (*ius hereditarium*). Před městským soudem se totiž o svobodných statcích jednat

73 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2*. Edd. J. Šebánek et S. Dušková. Praha 1981 (= CDB V/2), č. 638, s. 260–262.

74 Z e l e n k a, J.: *Beneficium et feudum*, s. 133, pozn. 373.

vůbec nemohlo. Uvedený autor zmiňuje také listinu Václava II. z 15. dubna 1298, v níž král povoluje měšťanům města Hlubčic (nejde o Lubčic, jak se Zelenka domnívá, nýbrž o druhé nejvýznamnější město Opavska známé pod německým názvem Leobschütz a polským Głubczyce) zřídit soukenné krámce (*Kaufhaus*) a kupovat od šlechticů „*hereditates, que feudales non sunt*“.⁷⁵ Zde jde o svobodné *hereditates*, tedy svobodné statky, jež mohli měšťané od šlechticů kupovat, a lenní statky, jež kupovat nesměli. Ale právě to odlišení adjektivem je zde podstatné.

Zajímavý případ dotýkající se právě městského prostředí uvádí J. Žemlička. Ves Neprobylice na Žatecku koupil *hereditario iure* od krále Václava I. za 60 hřiven stříbra pražský rychtář Konrád, a to se souhlasem šlechtice Vlčka (*de consensu et bona voluntate baroni sui dicti Lupi*), který měl na vsi nějaká práva a získal i část kupní sumy. Jak vyplývá z listiny Přemysla Otakara II. s datem 7. října 1260, Konrád pojal úmysl ves prodat a požádal proto krále o stanovení hranic. Z toho důvodu daroval králi válečného oře (*dextrarium*) v hodnotě 10 hřiven. Rozhraničovací obchůzkou byli pověřeni tehdejší stolník Ondřej, zemský soudce Čěč, podkomoří Markvart z Dunajovic, nejvyšší komorník Bavor, současný stolník Diviš a tři zástupci pražského měšťanstva, Frowin, Otto a Lambin *Gallicus*. Deset hřiven dostala také královna Markéta, nejspíše se ves dotýkala jejich věnných statků, a ta vyslala za stejným účelem své komorníky Luipolda a Volkmara. Poté skutečně Konrád požádal krále Přemysla Otakara II., aby mohl uvedenou ves prodat, s čímž král souhlasil. Rychtář vesnici „*takovým právem, jaké týž držel od nás*“ (*eo etiam iure, quo eandem tenebat a nobis*) prodal plaskému opatovi a jeho konventu „*proprietatis tytuló*“.⁷⁶ Pro uvedeného autora jsou informace uvedené královské listiny důkazem, že nešlo „o Konrádovu plně svobodnou koupi, ale přesněji o koupi dědických uživatelských práv, kdy si král vrchní dohled a vrchní dispoziční právo ponechal. Nic na tom neměnila klíše o dědičnosti a věčnosti,“ uzavírá.⁷⁷

J. Žemlička ale pomíjí celý kontext listiny. Limitační obchůzku mají z příkazu krále provést nejvyšší zemští či královští úředníci, stěží by tak konali, kdyby šlo o pouhou koupi nějakých dědických uživatelských práv a ne o záležitost dotýkající se zemského práva (a tudíž přesného určení hranic, aby v budoucnu nemohlo dojít k jejich zpochybnění sousedními držiteli). Konrád pak ves prodal „*proprietatis tytuló*“, tedy jako pravé vlastnictví (v uvedené formulaci se ozývá římské právo), což by stěží mohl, kdyby ves nedržel jako plné, svobodné vlastnictví. Pokud by králi náleželo vrchní dispoziční právo, pak by musel prodávat on. To ale nemohl, protože

75 Z e l e n k a, J.: *Beneficium et feudum*, s. 132–133, pozn. 373. Jde o listinu v *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae II*. Ed. J. Emler. Praegae 1882, č. 1794, s. 771. Zelenka pramen necituje.

76 CDB V/2, č. 241, s. 372–373.

77 Ž e m l i č k a, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 70.

ves už předtím prodal jeho otec. Proč ale Konrád žádal krále o svolení? Důvodů mohlo být několik. S největší pravděpodobností byla hlavním z nich další dispozice s majetky, které byly původně královské, vědělo se ještě o tom, a tudíž podléhaly panovníkově aprobaci; týká se to i darů duchovním ústavům. Nelze také vyloučit zřejmě velmi rozšířené právo zpětného výkupu (povinnosti nabídnout statek původnímu majiteli v případě prodeje), kterým mohly být zatíženy i jiné statky, pokud byla kupříkladu mezi šlechtici v tomto směru uzavřena smlouva (je otázkou, zda nešlo o standardní součást transakcí v rámci zemského práva). Svůj význam může mít také vztah krále a pražského rychtáře jakožto sice svobodného, ale nikoli šlechtického panovníkova poddaného. A jen stručná poznámka k představě o formulacích listin jako jistých klíše bez opravdové fakticity: přijmout ji by znamenalo zpochybnit jakoukoli zásadní informaci kterékoli listiny v situaci, kdy jsou údaje pravých listin s ohledem na jejich právní charakter obecně v evropské historiografii považovány vesměs za vysoce spolehlivé.

Právě listina zmíněné královny Markéty z 26. listopadu 1260 ukazuje, jakých formulačních možností týkajících se převodu nemovitého majetku bylo možné užít v rámci jedné písemnosti využít. Královna říká, že ves Chraštice (*Crasitz*) v Bozeňsku, která byla v době jejího příchodu do země obsazena jejími viliky, neobeznámenými se starší dispozicí královny Kunhuty, která ves darovala břevnovskému klášteru (*contulit in perpetuum possidendem*), nyní dává uvedenému ústavu „*jure hereditario*“. Vesnice se vším svým příslušenstvím má sloužit uvedenému klášteru navěky „*proprietas iure*“.⁷⁸ Jde tedy o převod, majetku, který byl považován za svobodný, přičemž měl věnný charakter, do plného vlastnictví, a svědectví i zde poskytl nejvyšší hodnostáři království. Můžeme tedy považovat uvedené precizní obraty z textu za pouhá klíše o dědičnosti a konstatovat, že ve skutečnosti královna darovala klášteru jen dědická uživatelská práva? Že tomu tak nebylo, dokazuje nejstarší břevnovský urbář, neboť v soupisu statků je ves pod názvem *Krasicze* uvedena za nedalekými lokalitami Radvánov, Zábrodí, Zahrádka, Jickovice a před Předíčkem a Žebrákovem (dnes část Zduchovic), nacházejícími se taktéž v dané oblasti.⁷⁹ Šlo tehdy o nevelkou vesnici, spíše vesničku, kde se nacházely čtyři selské *hereditates*, ze tří se platilo dvakrát ročně po 10 groších, z jedné po 15, a jeden mlýn, který

78 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/I*. Edd. J. Šebánek et S. Dušková. Praeae 1974, č. 247, s. 379–381. Editoři svazku písemnost považovali za podezřelou, není k tomu však závažnější důvod.

79 *Decem registra censuum Bohemica compilata astate bellum husiticum precedente. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*. Ed. J. Emler. Praha 1881, s. 152. U vlastního soupisu povinností vsi je název uveden v podobě *Hrassicze* (tamtéž, s. 182), což se blíží dnešní podobě Chraštice.

odváděl dvakrát ročně platbu ve výši 48. gr. S tím se pojily také menší naturální dávky a roboty o žních.⁸⁰

Představa, že šlechtické i církevní majetky „zůstávaly dlouho omezené, vrstevnaté, s mezistupni“⁸¹ by ovšem znamenala, že v právní řeči nebylo možné nalézt jednotící prvky a společnost byla v majetkových záležitostech ovládána chaosem egoistických interpretací a nároků, a navíc by poskytovala moderním historikům možnost vykládat každý nebo téměř každý právní akt voluntaristicky nebo účelově, tak, aby takovým výkladem podpořili svoje názory bez ohledu na to, že jde o fakta, která jim momentálně nehrají do noty. I když egoistické a ziskuchtivé postupy byly praktikovány i v tehdejší společnosti, bylo to právě zemské právo, které poměrně precizním způsobem a na základě dlouhodobého vývoje určovalo normy, kterými se společnost řídila. A v jeho rámci nebyla obsahová nejistota zkrátka na místě. Šlo o naprostou nutnost z hlediska vrstvy pozemkových vlastníků tedy šlechticů všech stupňů, ale i představitelů církevních institucí, šlo o jejich primární zájem a jistotu, což se přibližně v době, o níž se právě hovořilo, zobrazilo ve vedení královského registru, jak se také říkalo v nejstarší fázi zemským deskám.⁸²

„Kdyby někdo neměl syny nebo syna a měl dcery, na ty ať připadne dědictví (*hereditas*) stejnoměrně; kdyby ani jich nebylo, dědictví ať připadne nejbližším dědicům“ (čl. 18).⁸³ Opět jeden z hůře vyložitelných článků. V. Vaněček doložil, že ustanovení je s velkou pravděpodobností inspirováno Starým zákonem,⁸⁴ totiž čtvrtou knihou Mojžíšovou.⁸⁵ Poukázal zároveň, že ve staré české společnosti byl základní formou tzv. nedíl, tedy společné vlastnictví držené příbuznými, zatímco oddělených mužských potomků a příbuzných, včetně vyvňených žen, stejně jako jeptišek, které při vstupu do kláštera dostávaly příslušnou majetkovou výbavu, se další dědické nároky netýkaly. Účast žen v nedílu byla podle něj v podstatě pasivní a aktivovala se teprve tehdy, umíral-li otec bez synů nebo s majetkově oddělenými syny. Pokud měl jen dvě či tři dcery, jež byly svobodné, dědictví po otci se dělilo mezi ně.⁸⁶ Sám Vaněček navrhoval spojení „*ad proximos heredes*“ překládat jako

80 Tamtéž, s. 182.

81 Tak mluví Ž e m l i č k a , J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 75.

82 K tomu srov. J a n i š , Dalibor: *Úvahy nad počátky zemských desk na Moravě*. In: Chochoř, Bronislav – Jan, Libor – Knoz, Tomáš (edd.): *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Brno 1999, s. 243–250; t ý ž : *Zemské soudnictví*, s. 235; J a n , L.: *Vznik zemského soudu*, s. 73–75.

83 1222: „*Si quis non habuerit filium, vel filios, et habuerit filias, ad illas deveniat hereditas equaliter; et si non sint, hereditas deveniat ad proximos heredes.*“ 1229: „*Si quis non habuerit filium vel filios, et habuerit filias, ad illas deveniat hereditas equaliter; et si non fuerint, hereditas deveniat ad proximos heredes.*“ 1237: „*Si quis non habuerit filios vel filium, et filias habuerit, ad illas deveniat hereditas equaliter; et si non fuerint, hereditas deveniat ad proximos heredes.*“

84 V a n ě č e k , V.: *Glossy*, s. 141.

85 N u , 27, 8–11.

86 V a n ě č e k , V.: *Glossy*, s. 141–142.

„na nejbližší účastníky nedílu“. Ale celou záležitost zavedl ještě mnohem dále ve směru spekulativním: *hereditas* uvedeného článku podle něj znamená majetek nedílníka získaný jím samým z vlastních prostředků, tedy zůstávající mimo nedíl. Cílem článku prosazeného podle něj šlechtou bylo zajištění majetku v rodě, že dotyčná osoba neměla syny a dcery, tedy přímé dědice. Jenže Vaněček si neuvědomil, že ten, kdo zůstává *hereditas* a může mít syny, dcery, případně další nedílné dědice, je v řeči uvedeného článku hlava rodu, která mohla v podstatě nové majetky nabývat zase jen díky prostředkům, které náležely k nedílu, a tudíž i nově nabyté statky byly jeho součástí. Nezbude než přijmout, že se v článku hovoří jen o pravidlech, jež mají panovat – a pravděpodobně v zásadě panovaly – v dědickém instatátním řízení mezi nedílníky.

Otázku, zda ustanovení o dědictví neoddělených dcer v případě neexistence neoddělených synů představuje novum, a tedy zásadu, jež měla být prosazena v praxi, či jde jen o písemné zachycení stávajících poměrů, si lze položit, avšak není možné na ni zcela uspokojivě odpovědět.⁸⁷ R. Rauscher sice mnil, že původně nedílné dcery nedědily a majetek spadal jako odúmrtí na panovníka,⁸⁸ ve světle mladších pramenů se však zdá pravděpodobným, že jde jen o písemné zachycení běžné praxe.⁸⁹

Problém písemného dochování

Pokud se čeští i moravští světští a církevní příslušníci elity sešli skutečně roku 1189 v Sadské, „aby vyslechli statuta vévody Konráda“, pak nelze na základě tohoto sdělení nutně předpokládat jejich písemnou podobu. Nicméně Konrádem Otou vyhlášená Statuta, ať již měla jakoukoli podobu, musela vzniknout na základě spolupráce knížete s vrcholnými úředníky předsedajícími soudu i dalšími osobami zasedajícími v tomto kolegiu a snad též s duchovními jeho kaple, kteří provedli nějaký jednoduchý záznam – samozřejmě v latině, zatímco sama Statuta byla beze všech pochyb vyhlášována v češtině. Latině totiž většina světských urozenců nerozuměla. Proto zůstaly v textu výše uvedené bohemismy, které nedokázali ani klerikové přesně převést do latiny (otázkou samozřejmě zůstává míra jejich znalosti

87 K tomu srov. nejnověji K n o l l , Vilém: *Instatátní dědická poslušnost a odúmrtí v českém středověkém právu zemském*. In: Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia k 260. výročí narození Franze von Zeillera a dvěma stoletím všeobecného zákoníku občanského. Edd. V. Knoll a P. Beránek. Plzeň 2011 (= Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011), s. 129; t ý ž : *Instatátní dědická poslušnost v českém středověkém právu zemském a městském*. Časopis pro právní vědu a praxi 3, 2012, s. 236.

88 R a u s c h e r , Rudolf: *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1929, s. 37, 41.

89 K n o l l , V.: *Instatátní dědická poslušnost a odúmrtí*, s. 129–133.

kanonického či civilního práva, která nemusela být vysoká). Vyhlášení Statut v roce 1189 knížetem Konrádem mělo krom jiného nepochybně integrativní charakter, bylo politickým aktem, meliorací a regulací procesního a trestního zemského práva, nikoli zásadním legislativním počinem v novátorském smyslu slova; to kníže na základě charakteru zemského práva ani provést nemohl.

Názor R. Rauschera, že Statuta byla výlučně moravským právním textem, však nelze považovat za přesvědčivý.⁹⁰ V podobě, v jaké se dochovala písemně, však moravským textem byla, to je nutné zdůraznit. Na druhé straně ale jeho mínění, že písemné vydání Statut, které se dochovalo v archívech řeholních ústavů, odráží určité vládní a administrativní změny, lze do jisté míry přitakat. V roce 1222 došlo k potvrzení textu pro Znojensko a Bítovsko nejspíše poté, co zemřel Vladislav Jindřich (zařazení písemnosti G. Friedrichem bezprostředně za 24. červen 1222, kdy byl jeho bratr ještě naživu, není dostatečně vyargumentováno), v roce 1229 pro Brněnsko snad v souvislosti se smrtí králova syna Vladislava (Jindřicha) či předáním Moravy jeho dalšímu synovi Přemyslovi. Konečně v roce 1237 zcela jistě v souvislosti s udělením Břeclavska Oldřichovi ze Spanheimu.⁹¹ A navíc je v písemnosti Oldřicha Korutanského ohlášeno také potvrzení Václava I. pro brněnskou provincii, které se nedochovalo; lze však předpokládat, že mohlo souviset s politickými turbulencemi první půle 30. let 13. století.⁹² Vcelku inspirativním se současně zdá být názor J. Zelenky, že se Přemysl Otakar I. snažil písemným vydáním Statut, respektive formulací jejich prvního článku o *hereditates*, překlenout období určitých zmatků ve vlastnických poměrech, k nimž došlo po konci vlády Konráda Oty – proto odkaz na něj.⁹³ Jenže se nabízejí otázky: Proč tak neučinil třeba i v Čechách, když se tam ujal vlády? Proč tak učinil až po smrti svého bratra a pouze na Moravě? Proč tak neučinil již dříve v Olomoucku, jež spravoval před rokem 1210, byť jeho bratr Vladislav Jindřich již nesl titul moravského markraběte a ovládal Brněnsko i Znojensko?

Nějaký více či méně stabilní, či spíše osnovní, text Statut v písemné podobě proto pravděpodobně existoval, což vlastně dosvědčují i zásahy a doplňky do tří dochovaných moravských verzí, respektive druhé a třetí. Bez pochyb je nutné odlišit vlastní články Statut od protokolu a eschatokolu jejich písemných vyhotovení, takže když je řeč o textu Statut, jde jen o jejich články, nikoli celý formulář listin. Je docela dobře možné, že základní text Statut vznikl až v roce 1222 při formulaci privilegia pro

90 R a u s c h e r , Rudolf: *Nejstarší moravský zákon*. Časopis pro právní a státní vědu 24, 1941, s. 121. Rauscher v uvedené práci (s. 122–123) také odmítá ztotožnit statuta vyhlášená v Sádské roku 1189 se statuty potvrzovanými v letech 1222, 1229–1237, což však nelze přijmout. K tomu viz J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 154.

91 K tomu srov. R a u s c h e r , R.: *Nejstarší moravský zákon*, s. 118–119.

92 Tamtéž, s. 119–120.

93 Z e l e n k a , J.: *Beneficium et feudum*, s. 167.

Znojensko s Bítovskem, ovšem na základě nějakého reálného podkladu v latině, jak již bylo uvedeno, snad uchovávaného v panovnické kanceláři. Více o věci říci nelze.

Jelikož příjemci potvrzení Statut nebyly řeholní ústavy, v jejichž archívech se písemnosti dochovaly, ale šlechta uvedených provincií, je nejspíše nutné počítat s tím, že písemnosti byly vyhotoveny ve více originálech. Kde ale byly přechovávány ty, které byly skutečně doručeny šlechtě nejspíše na její soudní zasedání, je dnes nezjistitelné.

* * *

Byl-li kníže či král svorníkem (v realitě ale být nemusel), pak zemské právo bylo beze všech pochyb fundamentem, na kterém česká a moravská středověká společnost stála a z něhož vyrůstala. Stejně jako toto právo se proměňovala, i když tyto proměny myšlení středověkých lidí v zásadě odmítalo, protože příznakem stability byla v jejich myšlenkovém světě naopak neměnnost. České a moravské zemské právo představovalo dvě spojené nádoby či snad spíše jednu nádobu se dvěma hrdly. Statuta měla v roce 1189 patrně jistou integrativní roli v rovině české a moravské elity. Nelze samozřejmě zapomenout, že ani Morava nebyla jednotná, nýbrž se skládala ze tří částí, od nichž následně derivovaly další. Statuta přinášela regulaci a jisté zlepšení dosavadní praxe, nezaváděla však žádné překotné právní novinky. V úrovni právní i ekonomické zajišťovala řádnou držbu svobodných majetků, které existovaly dávno před nimi.

Statuta Konráda Oty představují hmatatelný důkaz reálné existence zemského soudnictví na přelomu 12. a 13. století a nepřímou dokazují také to, že se formovalo v dlouhém období předcházejících staletí. Kníže sice mohl svým zásahem provádět jeho melioraci či dílčí reformu, nemohl však měnit jeho podstatu, neboť ta se neodvozovala výhradně z jeho legislativní moci, nýbrž z obecného konsensu nejmocnějších příslušníků elity, kteří zasedali na soudních zasedáních, ať již v rámci starších kolokvií, či později v rámci postupně se formujícího zemského soudu. Šlo o princip kolektivního soudnictví a kolektivního legislativního procesu.⁹⁴ Jelikož jde o problematiku pro vývoj středověké monarchie zcela úhelnou, je na místě nepochybně i polemika s odlišnými názory. V předchozím textu však nebyla polemika, pokud byla vedena, zaměřena *ad personam*, nýbrž výhradně *ad rem*. I když to z příslušných pasáží nepochybně vyplývá, považuje autor za nutné na tuto skutečnost důrazně upozornit.

94 Srov. v tomto ohledu J a n i š , D.: *Zemské soudnictví*, s. 185.

Die Statuten Konrad Ottos und die Probleme ihrer historischen und rechtsgeschichtlichen Interpretation

Im Jahre 1189 verkündete auf einem Colloquium des Adels in Sadská (Sadská), auf dem sich die Elite aus Böhmen und Mähren versammelte, Fürst Konrad Otto Statuten. Diese wurden in schriftlicher Form in den Jahren 1222 und 1229 durch König Přemysl Ottokar I. sowie 1237 durch den Lundenburger Teilfürsten Ulrich von Spanheim aufgezeichnet, allerdings nur für die Provinzen im südlichen Teil Mährens mit den Zentren in Znaim (Znojmo), Vöttau (Bítov), Brünn (Brno) und Lundenburg (Břeclav). Diese Statuten stellten kein grundlegendes Novum einer legislativen Tat dar, sondern bedeuteten lediglich eine gewisse Regulierung und Melioration des gewohnheitsmäßigen Landrechts, und zwar vornehmlich im Bereich des Prozess- und Strafrechts. Für den adeligen Grundbesitz erwies sich der erste Artikel als sehr bedeutend, demzufolge erbliche Besitzungen (*hereditates*), die seit der Regierungszeit des Fürsten Konrad Otto als rechtmäßig galten, nicht angetastet werden sollten. Der Autor zeigt auf, dass die Sprache der Statuten insgesamt jene des Landesrechts reflektiert und der Terminus *hereditas* sich hier nicht im Kontext des Lehns- oder Burgrechts, d. h. als unfreier erblicher Besitz, interpretieren lässt. Hier polemisiert der Vf. gegen die Auffassung Josef Žemličkas sowie einiger anderer Autoren, denen zufolge diese *hereditates* auch etwas anderes als einen freien Besitz darstellen konnten. Die Statuten Konrad Ottos sind ein sichtbarer Beweis für die reale Existenz des Landesgerichtswesens an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert und verweisen indirekt auch darauf, dass sich dieses im langen Zeitraum der vorangegangenen Jahrhunderte herausbildete. Der Fürst vermochte zwar durch sein Eingreifen dessen Melioration bzw. eine Teilreform umzusetzen, dessen Wesen allerdings konnte er nicht ändern, zumal sich dieses nicht ausschließlich aus der legislativen Gewalt des Fürsten ableitete, sondern aus einem allgemeinen Konsens zwischen den mächtigsten Repräsentanten der Elite. Letztere nahmen an den Gerichtsverhandlungen teil, sei es nun im Rahmen älteren Colloquia oder aber später im Rahmen des sich schrittweise herausbildenden Landesgerichts. Es handelte sich um das Prinzip des kollektiven Gerichtswesens sowie des kollektiven legislativen Prozesses.